

A MÜNCHENI KÓDEX KÉNESŐT SZAVÁNAK MIVOLTÁRÓL

NYÍRI ANTAL

Lukács evangéliuma szerint Jézus arra figyelmezteti tanítványait — Lukács XVII, 26. — „...amint Nőé napjaiban történt, úgy lesz az Emberfia napjaiban is (27): ettek, ittak, nősültek, férjhez mentek, egészen addig a napig, amig Noé be nem ment a bárkába. Azután jött az özönvíz, és elpusztított mindenkit. (28) Éppen úgy lesz, mint ahogy Lót napjaiban történt: Ettek, ittak, adtak, vettek, ültettek, építettek; (29) de azon a napon, amelyen Lót kiment Sodomából, tűz és kéneső esett az égből, és elpusztított mindenkit.”

E bibliai részlet 29. verse a Vulgatában így van: „qua die autem exiit Lot a Sodomis, pluit ignem et sulphur de caelo et omnes perdidit.” — Ennek a latin szövegrésznek 1975-beli magyar fordításában ez a mondat: „... pluit ignem et sulphur de caelo” — helyesen — így van magyarra fordítva: „tűz és kénkő esett az égből”.

Így van lefordítva ez a szövegrész a következő régebbi magyar bibliákban is. Káldinál 1626: „tűz és kénkő efék az égből”; Károlinál 1590: „tűzes és kén-kőes efő lótt az égből”; Sylvesternél (1541 ÚT.I,111): „tűz es kinkű efő efek azégből”; Pesti Nouum Testamentum-ában is (1536, 160v): Efeek tŷwz ees kŷnkew mennŷorzágbol”; a JordK-ben (1516–1519, 589): „yften tyzet es kenkőwet boczata menyből.”

Ennek a bibliai résznek legrégebbi fordítása a MünchK-ben maradt ránk (1416 u./1466, 76rb29): „Mel' napō ke ki menē lot fodomabol ēfē tūzēt ⁊ būdos kēnēfōt menbōl ⁊ ēluēzē mēdenekēt”.

Mivel a 'pluit' magyarja itt: „ēfē”, olv.: *ese* (múlt idő), a 'sulphur' pedig — a MünchK-en kívül — valamennyi bibliafordításunkban *kén*, *kénkő*-, *kén-kőes efő*, *kinkű efő*, *kŷnkew*, *kenkőwet* kifejezésekkel van lefordítva, ezért az a vélemény alakult ki, hogy — a TESz. szavaival szólva — : „A MünchK.-ben előforduló *kéneső* jelentése 'kénköves eső' (l. *kén* a.), ezért nincs etimológiai kapcsolatban *kéneső* szavunkkal.” — Ebből azt következtették, hogy a *kéneső* első ismert adata nem a MünchK.-ben van meg, hanem 1525-ből idézhető (TESz.).

Eszerint tehát a MünchK. ezen szava nem az őtörök eredetű m. *kéneső*, hanem: *kén-eső*, vagyis olyan összetett szó, melynek előtagja *kén*- 'sulphur', utótagja pedig az *es*- ige -ő képzős igeneve: *es-ő*, mint a *néz* igéből a *néz-ő*, a *tet* igéből a *tet-ő*, eredetileg: 'kiemelkedő'; stb. — Ezért azután a TESz. a MünchK. *kéneső*-t kifejezésének *kén*- részét az ismeretlen eredetű *kén* első adatának véli (TESz. II, 439).

A TESz. a magyar nyelvtudomány becses alkotása, ezek a megállapítások azonban tévesek, és az alábbiak megcáfolják.

Tudjuk, hogy a BécsiK. és a MünchK. testvérek: mindkettő a Tamás és Bálint clericusok által magyarra fordított, de elveszett bibliafordításnak a külön-külön másolata: a BécsiK. ószövetségi részeket tartalmaz, a MünchK. pedig a négy evangéliumot.

Igaz ugyan, hogy az *esō* 'Regen' főnév az *es* igének -*ō* képzős igeneve: *es-ō*, de az is igaz, hogy a BécsiK.-ben meg a MünchK.-ben, a két testvér-kódexban a 'Regen' fogalmát sohasem az *es-ō* igenévvel fejezik ki, hanem az ambivalens *es* szabad morfémaival, mint ahogy a MTsz.-ből is tudjuk: *Ēs az és* (Erdély), *Es az es* (Szilágy) 'esik az eső'. Sajátságos, de igaz szerkezet ez: ebben a mondatban *es* az alany, és *es* egyszersmind állítmány is, tehát alanyként főnév, állítmányként: ige.

Ünnepeltünknek, KÁROLY SÁNDORNak, akinek a szerző itt is szíves jókívánságait küldi „A Bécsi Kódex nyelvtana” című becses művében azt olvashatjuk (44), hogy a BécsiK.-ben a 'Regen': *es*: 188/3, 317/17. Nagyon fontos, hogy ugyancsak a BécsiK.-ben előfordul a *kō-es* 'jégeső; grando' is, vagyis ez az összetett szó nem *kō-esō*, hanem: *kō-es*. Ezt az igen fontos adatot is közli KÁROLY SÁNDOR említett művében (44). Haggéus II. 18, BécsiK. 289/18: „Megüetzéléc tvtokét égétq zëllël ı rogaual ı kq ëffël (= *kō-essel* = 'grandine') tı kèzëitëknë mēden mıvüëlkedëtıt ...” = 'percussi vos vento urente et aurugine et grandine omnia opera manuum vestrarum...'

Leszögezhetjük: ha a BécsiK. eredetijének scriptora a 'pluvia; Regen' fogalmát az *esō* igenévvel fejezte volna ki, akkor a latin *grandine* kifejezését így fordította volna magyarra: *kō-esōvel*, és így írta volna le: **kq ëfflquël*, és így másolta volna le ezt a BécsiK. scriptora is, de ott *kq ëfflël* van!

És mivel a BécsiK. a MünchK.-nek testvér-kódexe, és a két kódex hang- és alaktani sajátosságai lényegileg azonosak (ez esetben a közös alaktani sajátságokon van a hangsúly), ezért bizonyosak lehetünk abban, hogy a MünchK.-ben is *es* a 'pluvia; Regen; eső' kifejezője: az 'eső' fogalmát a MünchK. is az ambivalens *es* szabad morfémaival fejezi ki. Csakugyan így is van: MünchK. *es* 'pluvia' 13vb25, és 13vb27; *Es* 'nimbus' 71va54.

Nyilvánvaló tehát, hogy ha a 'pluvia; imber; Regen' a Bécsi és a MünchK.-ben nem *esō*, hanem *es*, és a BécsiK.-ben a 'grandine' jelentését a *kq ëfflël* kifejezés jelöli, akkor a MünchK. *kënëſqt* tárgyragos morfémaszerkezete nem lehet összetett szó tárgyragos alakja, nem lehet *kën-esōt*, mert az összetett szó vagy jelzős szerkezet így volna a MünchK.-ben: *kënëſfët* vagy *kën ëffët*, olv.: *kën-esset*. (Vö. BécsiK. *ëffët*, olv.: *esset* = 'esőt', KÁROLY: i.m. 44). Ezért a MünchK. itt szóban forgó szövegében az eredeti magyar fordításnak a scriptora tévedésből magyarította a Vulgata *sulphur* szavát így: *kënëſqt* = *kénesőt*.

A MünchK. *kënëſqt* szavának hibás fordításból való keletkeztét igazolja az is, hogy a BécsiK.-ben is meg a MünchK.-ben is elég sok másolási hiba és téves fordítás is van. A téves fordítások rendszerint abból adódtak, hogy a fordító előtt nehezen olvasható latin kódex volt, azt fordította magyarra. Így például — most csak a MünchK.-ből idézek a téves fordításra példát — a MünchK.-ben (73rb23, Lukács

A MÜNCHENI KÓDEX KÉNESŐT SZAVÁNAK MIVOLTÁRÓL

XIV, 23 a Vulgata 'Exi in vias et sepes' mondatot így fordította magyarra az őskézirat scriptora: „Meñki a: zqlq kqzbè ...” A helyes fordítása például Károlinál (1590): „eregyel az vtakra, őfuéniekre”, Káldinál is (1626): „Menny-ki az utakra, és a fővényekhez.”. — Kétségtelen, hogy a fordító a latin „in vias”-t vagy „in uias”-t nézte *in uvas*-nak, és ezért fordította ezt a szövegrészt rosszul. Ilyen hiba többször is előfordul a BécsiK.-ben is meg a MünchK.-ben is. — A MünchK.-ben levő *kéněfq*t azonban nem ilyen jellegű fordítási hiba. Itt azt a hibát követte el a fordító, hogy a latin *sulphur*-t jól olvasta ugyan el, de nem volt tisztában azzal, hogy a latin *sulphur* magyar megfelelője: *kén* vagy *kén-kő*, és nem jelenti azt is: 'kéneső'. Nyilvánvaló, hogy a fordító a magyar *kéneső* mivoltával sem volt tisztában, bár a szót hallomásból ismerte. Ez az oka a téves fordításnak.¹

Végül három szótörténeti tényt kell megállapítanunk: 1. A MünchK. *kéněfq*t kifejezése téves fordítás eredménye; 2. ez a kifejezés egyszersmind az első adat a *kéneső* 'higany' szavunkra; 3. viszont: törölni kell a *kén* szócikk adatai közül (vö.: TESz. II, 439).

ÜBER DAS WESEN DES UNG WORTES KÉNESŐT IN DEM MÜNCHENER KODEX

von

ANTAL NYÍRI

Der Verf. beweist auf Grund der sprachlichen Eigentümlichkeiten des Wiener und des Münchener Kodex, dass der Ausdruck der Vulgata: „...pluit ignem et sulphur de caelo ...” (Luk. XVII, 29) in dem MünchK. (76rb29): „... èfè tüzèt « bűdqs kéněfq meñbql ...” falsch übersetzt wurde.

Die ungarische Entsprechung des Wortes in der Vulgata *sulphur* wäre in dem MünchK. nicht *kén-eső* (= 'Schwefel-Regen'), sondern *kén-es*, und der Akk. desselben wäre **kén-esset* (nach der Rechtschreibung des MünchK.: **kéněffèt*, lies: *kén-esset*), da in der Mundart des MünchK. der Begriff 'Regen' nicht mit dem Wort: *eső* ausgedrückt wäre, sondern mit dem ambivalenten: *es* 'Regen' und 'es regnet'. Der Akk. dieses Wortes wäre also in der Mundart dieses Kodex: *esset* (nicht: *esőt*). Z. B. *es* 'pluvia' 13vb25, *es* 13vb27; *Es* 'nimbus' 71va54.

Der Begriff: 'Schwefel-Regen' ist also im MünchK. mit einem falschen Ausdruck wiedergegeben: der Übersetzer hat den Begriff 'sulphur; Schwefel' bzw. 'Schwefel-Regen' falsch mit dem Wort: *kéneső*: *kénesőt* 'Quecksilber' ins Ungarische übersetzt. Das Wort ist also kein Akk. des zusammengesetzten Wortes *kén-eső-t*, sonder der des einfachen Wortes: *kéneső-t*.

¹ Elvileg gondolhatnánk arra is, hogy a MünchK. scriptora másolta tévesen az eredeti kézirat **kéněffèt* szavát. Ez azért nem valószínű, mert az intervokális *ff*-et aligha olvashatta *f*-nek, és az *è* betűt sem olvashatta *q* betűnek.